

обов'язок здійснити таку діяльність відповідно до встановлених організаційних, кваліфікаційних та інших спеціальних вимог. Таким чином, суб'єктом посягання, що розглядається, є особа, якій адресована вимога додержуватися ліцензійних умов. Обов'язок додержуватися ліцензійних умов покладається на суб'єкти господарської діяльності, тобто громадян-підприємців та службових осіб юридичних осіб, які можуть здійснювати господарську діяльність, що отримали ліцензію на зайняття певним видом господарської діяльності і здійснюють саме цей вид господарської діяльності.

На підставі викладеного, необхідно віднести суб'єкта здійснення видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню з порушенням умов ліцензування, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах, до «спеціальних» суб'єктів, і зазначити, що він має характеризуватися сукупністю наступних ознак: а) фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку; б) виконує функції суб'єкта господарювання, тобто є або громадянином підприємцем, або службовою особою, керівником або входить до складу виконавчого органу, підприємств, установ і організацій (крім органів державної влади та місцевого самоврядування). Ознака, яка полягає в отриманні ліцензії суб'єктом господарської діяльності на зайняття певним видом господарської діяльності, належить не до характеристик особи, яка вчинила злочин, тобто не до сукупності ознак суб'єкта цього злочину, а до ознак об'єктивної сторони складу злочину (обставина вчинення злочину).

Список літератури: 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К., 2001. 2. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Стапися, В.Я. Тація. Київ – Харків, 2002. 3. Науковий коментар Кримінального кодексу України/ За ред. Коржанського М.Й. К., 2001. 4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. Погребенька М.О., Гончаренка В.Г.: У 2 ч. Особлива частина. К., 2001. 5. Уголовный кодекс Украины: Комментарий / Под ред. Ю.А.Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Х., 2001. 6. ВВР України. 2001. № 25–26. 7. ВВР України. 2000. № 36. 8. ВВР України. 1991. № 49. 9. ВВР України. 1991. № 24. 10. ВВР УССР. 1991. № 25. 11. ВВР України 1991. №25 ст.283 12. ВВР України 1992. № 34.

Надійшла до редакції 08.02.02

О.І. Криводід

ЗАГАЛЬНИЙ ПОРЯДОК РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПРО ГРУПОВІ ЗЛОЧИНИ

Аналіз слідчої практики свідчить, що у процесі розслідування групових злочинів виявляються закономірності, які обумовлюють специфіку провадження з кримінальних справ цієї категорії: одні визначають особливості виникнення, існування, збирання, дослідження і оцінки доказів з групових справ; другі – організацію розслідування групових злочинів; треті – особливості поведінки на досудовому слідстві групи обвинувачених тощо. Таким чином, всі закономірності розслідування групових злочинів формують цілісну систему, котра неминуче знаходить прояв при розслідуванні будь-якого конкретного злочину, вчиненого групою осіб. За змістом ця система містить в собі три групи закономірностей розслідування групових злочинів, які:

– по-перше, визначають оптимальну організацію розслідування групового злочину;

– по-друге, обумовлюють найдоцільнішу, з точки зору тактики, лінію поведінки слідчого з огляду на особливості зайнятої членами злочинної групи позиції і поведінки на досудовому слідстві;

– по-третє, пов'язані з наявністю особливого – групового суб'єкта злочину та відповідною специфікою предмета доведення у кримінальній справі.

Насамперед поміж закономірностей першої групи треба відзначити найважливішу, котра, на відміну від розслідування злочину, вчиненого однією особою, полягає у значному зростанні трудомісткості розслідування групового злочину. Зростання трудомісткості пов'язане, як відомо, з тим, що до кримінальної відповідальності притягається не одна, а декілька осіб, що зумовлює необхідність одночасного проведення значно більшої кількості організаційних і слідчих дій, наприклад, затримання декількох співучасників, обшуків та допитів затриманих, а також необхідністю складання відповідної кількості процесуальних актів.

Окрім того, кримінальні справи з групових злочинів, як правило, багатоспізодні, що зумовлює необхідність допиту великої кількості потерпілих, свідків та провадження інших слідчих дій з їх участю, наприклад, пред'явлення їм для впізнання кожного із співучасників групового злочину, здійснення очних ставок, відтворення обстановки та обставин події, призначення декількох судових експертів і т. ін.

Нарешті, збільшення кількості обвинувачених та епізодів їх злочинної діяльності об'єктивно приводить до зростання обсягу іншої слідчої роботи, зокрема вивчення особистості кожного із співучасників (а так само кожного потерпілого і свідка) групового злочину, здійснення великої кількості перевірок по криміналістичних та інших обліках, окремих запитів та доручень органам дізнання тощо.

З урахуванням цієї закономірності при проведенні початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів із справ про групові злочини, із міркувань ефективності, керівник слідчого відділу повинен вжити відповідних управлінських заходів щодо забезпечення своєчасного та якісного розслідування всіх злочинів, які вчинено організованою групою: звільнити слідчого, котрий здійснює розслідування групового злочину від розслідування інших справ; виділити йому на допомогу оперативного оперуповноваженого органу дізнання, створити своєю постановою слідчу бригаду або слідчо-оперативну групу; надати у їх розпорядження необхідні технічні засоби оперативного зв'язку, транспорт, технічних працівників і т. ін. Слідча практика свідчить, що якщо керівники слідчих апаратів своєчасно не приймають таких рішень, то розслідування групового організованого злочину звичайно призводить до порушення встановлених законом строків слідства, втрати доказів та інших небажаних наслідків.

Тому не менш важливою закономірністю цієї групи є пряма залежність ефективності роботи щодо розкриття й розслідування групового злочину від своєчасного прийняття рішення про створення слідчих або слідчо-оперативних

груп та залучення їх до сумісної роботи у кримінальній справі. За умовою правильного керівництва і чіткого розподілу обов'язків між співробітниками, які складають слідчо-оперативну групу, надається реальна можливість одночасної (паралельної) розробки різних версій стосовно учасників групового злочину та епізодів злочинної діяльності організованої групи, своєчасного і одноразового (з тактичних міркувань) здійснення актів затримання підозрюваних, обшуків у декількох осіб та інших невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, які забезпечують успішність розслідування вже на попередньому його етапі.

До закономірностей оптимальної організації розслідування злочинів організованих груп тісно примикають проблеми погодженого сумісного планування роботи слідчого і органів дізнання та використання інших форм взаємодії поміж ними. Саме погодженість дій дозволяє, як правило, ефективно планувати і здійснювати необхідний у цих випадках комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів з кримінальної справи, забезпечити своєчасний обмін доказовою та орієнтованою інформацією, а також сумісно провадити розробку і перевірку слідчих версій.

Виячення матеріалів кримінальних справ дозволило виявити і таку закономірність, котра полягає в тому, що найрезультативнішим періодом для розкриття злочинів, які вчинено організованою групою, є перші три доби після порушення кримінальної справи. Звертають на себе увагу низькі результати роботи у подальші дні. Особливо мляво просовується робота щодо встановлення членів організованої групи, які залишилися невідомими, після закінчення двомісячного строку розслідування. Все це дозволяє зробити висновок про те, що поряд з об'єктивними труднощами, обумовленими значним обсягом роботи, на це впливає і такий фактор, як пониження інтересу до справи з боку співробітників слідства і органів дізнання.

Так, наприклад, навіть в тих випадках, коли із матеріалів кримінальної справи видно, що в складі організованої групи чи у вчиненні групового злочину брала більша кількість осіб, ніж та, котру вдалося затримати і притягти до відповідальності, слідчі і оперативні працівники іноді не використовують увесь арсенал засобів та методів пошуку всіх співучасників злочину, що розслідується.

Акцентуючись на цьому факторі ще раз, ми також маємо на увазі і ту негативну тенденцію поміж співробітників досудового розслідування, яка полягає у зосередженні своїх зусиль на епізодах, у зв'язку з котрими було порушено ту чи іншу кримінальну справу. Але ж це, як правило, останній епізод злочинної діяльності організованої групи. Проте, слідчі навіть за наявності конкретних приводів для розкручування слідства з огляду на пошук інших фактів злочинної діяльності групи обвинувачених, інколи обмежуються лише фактами тих злочинів, яке було пред'явлено на початку, не виходять. Зрозуміло, що така позиція значно скорочує організаційно – процесуальний обсяг роботи слідчих у кримінальних справах, що знаходяться у їх провадженні, але ж, що важливіше,

вона негативно впливає на ефективне вирішення завдань боротьби з організованою злочинністю в Україні.

Найбільший інтерес для практики розслідування злочинів організованих груп становлять, на наш погляд, закономірності другої групи, котрі визначають позицію і поведінку членів злочинної групи на досудовому слідстві та обумовлюють відповідні особливості тактики і методики розслідування вчинених ними злочинів.

Дійсно, із справ про групові злочини приблизно у двох із трьох випадків спостерігається помітна нестійкість позиції і показань підозрюваних (обвинувачених), котрі схильні неодноразово змінювати їх: то у своїх показаннях переходять від нахабної брехні до правди, то навпаки. Однак не сам факт позиції і поведінки співучасників протягом слідства є, на наш погляд, головним для розробки найбільш раціональних тактичних прийомів і методів розслідування групових злочинів, а знання причин зміни і вибору співучасниками тої чи іншої позиції.

На жаль, існуючі підручники з криміналістики ще не містять в собі практичних рекомендацій стосовно роботи слідчого з підозрюваними і обвинуваченими, котрим інкримінується вчинення групового злочину, але певні відповіді на це дає психологічна наука. З точки зору останньої, психологічна непевність співучасників групового злочину здебільшого обумовлюється тим, що на кожного з них під час досудового слідства впливає дві групи факторів, котрі постійно взаємодіють і в кінцевому підсумку призводять до вибору (як засіб свого захисту) тієї чи іншої позиції на допиті. При цьому група позитивних факторів (наприклад, побоювання кожного із співучасників запізнитися дати правдиві показання у справі, бо хтось із них все-таки буде змушений дати їх першим і не виключно, що для зменшення своєї провини перед слідчим він виставить решту співучасників у невігідній ролі; небажання нести відповідальність за злочинну діяльність організованої групи у повному обсязі, особливо у тих випадках, якщо конкретний підозрюваний не брав безпосередньої участі у вчинених групою тяжких злочинах або виконував у її складі другорядну роль; наявність у слідчого переконливих доказів, які викривають даного члена злочинної групи, в кінцевому підсумку роблять марними з його боку спроби заперечити їх) спонукає співучасника групового злочину дати слідчому правдиві показання не тільки щодо своєї участі у цьому злочині, але і діяч інших членів організованої групи.

Друга група – негативні фактори, навпаки, спонукає співучасників групового злочину не викривати перед слідчим злочинну діяльність групи, заперечувати провину не тільки свою, але й інших членів групи, не виказати її організатора (лідера), взагалі не говорити правди, а то і зовсім мовчати. Такими факторами або спонукальними причинами зокрема можуть бути: страх перед неминучим і більш суворим покаранням за злочин, який було вчинено у складі організованої групи, негативний вплив лідера чи інших активних функціонерів, які користуються авторитетом і великим вражаючим, а іноді і страхітливим впливом на решту членів групи; побоювання набути репутації «зрадника» і можливої у подальшому помсти з боку членів злочинної групи; сподівання на

справі» і т. ін.

Отже, які з наведених факторів наберуть перевагу в той чи інший період слідства, такою (позитивною чи негативною) буде і позиція кожного із співучасників групового злочину. Однак слід мати на увазі, що непевність поведінки співучасників групового злочину на досудовому слідстві має ще один важливий, з точки зору тактики розслідування, аспект. Мова йде не тільки стосовно непевності поведінки співучасників з огляду на слідчого, але й про те, що за умови, коли кожен з них залишається сам на сам і виключено будь-яке спілкування поміж ними без дозволу слідчого, поведінка співучасників є непевною і не прогнозованою навіть один для одного, тобто ніхто з них не може бути до кінця впевненим у тому, яку саме позицію у подальшому слідстві займе кожний член групи та які показання він дасть щодо співучасників групового злочину.

Тому при розслідуванні злочинів, які вчинено організованою групою, слідчому треба пам'ятати і обов'язково дотримуватися ще однієї закономірності: вживати спеціальних заходів та прийомів, котрі були спрямовані на запобігання можливим з боку затриманих співучасників спробам налагодження зворотнього зв'язку як поміж собою, так і з тими членами організованої групи (зокрема її лідером), котрих ще не заарештовано.

Справа в тому, що лідер організованої групи і на досудовому слідстві прагне керувати членами групи, нав'язуючи їм найбільш вигідну для себе лінію поведінки. Побогоючись викриття та більшою суворістю відповідальності, вони звичайно шляхом підмови, погроз фізичної розправи або введенням в оману чи шантажу здатні схилити членів групи до змови «мовчання», приховування найбільш тяжких епізодів злочинної діяльності групи чи окремих її членів, особливо організатора злочину, або, навпаки, схилити рядового співучасника вказати себе організатором злочинної групи і вчиненого злочину.

Отже, із тактичних міркувань слідчий повинен враховувати можливості такої протидії з боку членів груп щодо встановлення істини у кримінальній справі і своєчасно погрозитися щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання співучасників під вартою та надійної ізоляції заарештованих один від одного, а також вжити відповідних заходів щодо збереження таємниці досудового слідства.

До числа закономірностей розслідування, які пов'язані з поведінкою членів організованої групи на досудовому слідстві, треба зарахувати орієнтацію кожного із співучасників на показання і поведінку один одного і групи в цілому, згода прийняти позицію групи в ім'я того, щоб не залишитися в ізоляції від неї. У соціально-психологічній літературі ця особливість поведінки малих неформальних груп одержала назву конформізму, котрий виконує дві функції: інтегрує групову злочинну діяльність і виконує роль механізму внутрішньо – групового контролю, сприяючи досягненню результату.

Знаходячи свій найвищий прояв під час вчинення групового злочину, конформною поведінка членів організованої групи більш-менш тривалий час залишається і на досудовому слідстві, тобто співучасники залишаються під вла-

доку думок та оцінки подій злочинної групи, навіть будучи ізольованими від неї. Прийняті групою норми поведінки і цінності, інтереси і цілі продовжують до певного часу впливати на кожного її члена, корегуючи відповідним чином його поведінку в ім'я інтересів всієї групи.

Але слідчому необхідно пам'ятати, що у позиції і поведінці окремих співучасників групового злочину на досудовому слідстві, як правило, відбуваються певні зміни. Іноді цьому сприяють лідер чи інші активні члени («авторитети») злочинної групи, а іноді той чи інший співучасник змінює свою позицію чи показання самостійно завдяки тактично грамотній поведінці слідчого.

Із закономірністю, яку було наведено вище, тісно пов'язана і та об'єктивна закономірність, що у складі злочинного угруповання, як правило, існують протилежні інтереси, затаєні, а то й неприховані напружені взаємини і навіть конфлікти поміж його членами, котрі то згладжуються, то загострюються. Найчастіше конфлікти виникають поміж лідером і другорядними членами злочинної групи; лідером і «опозиціонером», котрий також претендує на керівництво групою; старими і новими членами групи; рядовими членами заради близьких стосунків з лідером; всіма членами групи і окремим її учасником, котрий чимось скомпрометував себе в їхніх очах тощо.

При цьому слідчому треба мати на увазі, що у випадках викриття злочинної групи та притягнення її членів до кримінальної відповідальності, як правило, існуючі поміж ними конфлікти значно загострюються, а то й виникають нові. Отже, з огляду на цю обставину, як справедливо підкреслюють деякі автори, можна зробити певний висновок про те, що вміль виявлення напружених взаємин і конфліктів поміж членами злочинної групи (зрозуміло тільки за допомогою таких тактичних прийомів, котрі є допустимі з точки зору чинного законодавства і моралі у суспільстві), а також тактично грамотне і своєчасне їх використання на досудовому слідстві, як правило, забезпечують одержання від співучасників групового злочину правдивих показань щодо злочинної діяльності організованої групи у повному обсязі.

І зрештою, до третьої групи закономірностей, які засновані на наявності особливого – групового суб'єкта злочину та відповідній специфіці предмета доведення у кримінальній справі, перш за все треба віднести закономірність, котра пов'язана з можливістю різних джерел доказів щодо вчинення групового злочину. Суть її полягає в тому, що протягом досудового розслідування групового злочину слідчий, як правило, натрапляє на велику кількість як матеріальних, так і ідеальних слідів групового злочину, котрі знаходять своє відображення на місці події, а також у пам'яті більш-менш великої кількості осіб, котрі опинилися втягнутими у сферу злочинної події. А оскільки злочин вчинено групою осіб, то всі члени групи певною мірою проінформовані щодо обставин його підготовки та скоєння і на досудовому слідстві являють собою важливі джерела доказової інформації, що не має місця у випадках вчинення злочину поодянці.

Другою важливою закономірністю цієї групи є взаємозв'язок у доведенні провини співучасників групового злочину, тобто доведеність провини одного із

провини решти співучасників. Реально існуючий взаємозв'язок у доведенні провини співучасників об'єктивно обумовлено наявністю особливого – групового суб'єкта злочину, що значно полегшує завдання слідчого щодо встановлення всіх співучасників групового злочину та доведення їх провини. Наявність такого зв'язку і взаємозалежності у доведенні провини співучасників групового злочину знаходить свій прояв на практиці у складанні основних процесуальних документів у кримінальній справі. Так, наприклад, якщо слідчий у постанові про притягнення як обвинуваченого вказує, що А. вчинено злочин сумісно з Б., то і в постанові про притягнення Б. як обвинуваченого необхідно обов'язково вказати, що ним вчинено злочин сумісно з А.

Нарешті, останньою закономірністю цієї групи є та обставина, що конкретизація дійсної ролі кожного із співучасників групового злочину та індивідуалізація їхньої провини знаходяться у певній залежності від правдивих показань кожного із них, бо деякі аспекти психічної діяльності щодо організації злочинної групи та злочинного замаху не знаходять своє відображення інакше, як у пам'яті самих співучасників злочину.

Однак не треба розуміти цю закономірність як повну залежність встановлення важливих обставин щодо організованого характеру групи і вчинених нею злочинів тільки лише від показань співучасників, котрі складають груповий суб'єкт злочину (хоча, як було зазначено вище, їх не треба недооцінювати), адже у розпорядженні слідчого окрім цього є багато інших джерел і способів з'ясування важливих обставин події та доведення провини членів злочинної групи навіть за відсутністю правдивих показань з боку останніх. За цією метою слідчий має можливість і повинен використати весь арсенал процесуальних і не процесуальних засобів та методів встановлення істини у кримінальній справі.

Таким чином, всі обставини групового злочину, а так само злочинна діяльність організованої групи у повному обсязі мають принципову можливість бути викритими у кожному окремому випадку. Основне завдання слідчого полягає в тому, щоб означені вище закономірності розслідування групових злочинів найбільш повно і правильно врахувати та використовувати на практиці.

Надійшло до редакції 13.03.02

В.Т. Васильєв, А.П. Хряк

СУЧАСНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

При вирішенні службових задач особовому складу органів МВС доводиться вступати в протистояння зі злочинцями, в тому числі і в таких екстремальних ситуаціях, коли результат протистояння залежить від рівня спеціальної підготовки співробітників ОВС, їхнього уміння швидко й ефективно обеззброїти злочинця.

На жаль, можна навести немало фактів, коли при зустрічі з озброєними злочинцями наші співробітники через невмілі дії отримували каліцтва, поран-